

Оксана Утріско «Тигролови» Івана Багряного та
галицький пригодницький роман
30-х років ХХ століття:
проблема актуалізації
типологічного зіставлення

Роман І. Багряного «Тигролови» є, напевне, найпопулярнішим його твором в Україні, який має постійну увагу і видавців, і читачів, і шкільництва – не випадкового його кваліфікують як український бестселер [4]. Історію написання твору, яку артикулював сам письменник, можна назвати просто блискавичною.

Ю. Шерех, зараховуючи І. Багряного до національної літературної лінії, ставив проблему генези його образного мислення: «Мене цікавить, з яких джерел він черпає стиль своїх творів (не теми й сюжети): образи, жанр, композиція, зовнішній і внутрішній ритм» [18, с. 171]. Виокремлюється уже певний науковий дискурс інтерпретації тексту (розвідки М. Шлемкевича, Ю. Лавріненка, І. Качуровського, Ю. Шереха, М. Жулинського, Г. Клочека, Л. Череватенка, В. Святювця, С. Гальченка, М. Сподарця, Г. Кудрі, З. Савченко, М. Федунь, М. Балаклицького, І. Роздольської, Т. Качака, В. Дмитренка), в якому предметом розгляду є національні та автобіографічні первні художнього світу, стилеві тенденції, проблема психологізму, художньої палітри; виокремлюються також праці навчально-методичні, що адаптують наукову рецепцію роману для середньої школи [5]. Однак спеціальної праці, яка би розглядала твір типологічно чи генетично, немає. Тому питання актуалізації жанрово-типологічного контексту роману І. Багряного «Тигролови» видається вельми актуальним. Тематично-типологічну близькість, щоправда із твором іншого жанру, встановлює М. Федунь [15], – із мемуарним нарисом-диалогією «З Праги до Харбіну» [11] та «Харбін – Зелений

Клин» [12] О. Рейтер, що з'явився на шпальтах «Жіночої долі» 15 серпня 1930 р.

1944 р. у часописі «Вечірня година» вперше побачив світ роман І. Багряного «Звіролови». Це були «Тигролови», однак під назвою, яку без згоди автора змінив редактор журналу В. Чапленко. Для письменника цей твір був першою спробою великої епічної форми, його поява викликала низку захоплених відгуків у пресі (Ю. Шерех, Б. Романенчук, В. Черногай). Після війни, 1947 р., роман вийшов окремою книгою. До цього в І. Багряного були спроби малої епічної форми (оповідання, нарис). Сам письменник згадував, що на конспіративній оунівській квартирі упродовж чотирнадцяти безсонних днів і ночей народився його твір. Хоч багрянознавці вважають період першої половини 40-х рр. у життєписі письменника малодослідженим, однак визначають, що з 1943 р. він перебував на Західній Україні, де налагоджував зв'язки з українським підпіллям, а також лікувався від туберкульозу на курорті Моршин недалеко від Львова.

Поміж цими «рамками» підпільної лікувальної діяльності є ще й період вродження в літературно-мистецьку атмосферу Львова, що його маркує участь І. Багряного у діяльності Літературно-мистецького Клубу у Львові. 5 лютого 1944 р. він виголошує там доповідь «Україна біля Тихого океану», в якій ділиться враженнями про життя українців на Далекому Сході, у Зеленому Клині: «Мені нічого не треба було вигадувати. Життя товпилося в моїй душі і виривалося, як Ніагара. Країну, про яку я писав, я любив, як свою другу батьківщину, хоч і потрапив у неї невольником. Я люблю її людей. Я люблю її тварин. Її зоофауну, орнітофауну, її флору – рослинний прекрасний світ (що тепер, в уяві моїй, був прекрасний особливо). Я знав ту фауну й флору, її географію, як, може, жоден професор, бо я ту географію пройшов власними ногами, а флору й фауну помацав не тільки власними очима, а й власними руками... Я не просто писав, я – жив! І упивався тим життям, повтореним з такою страшною силою, що перевищує силу реальності на багато разів». Виступ супроводжує (не знаємо, чи випереджує появу твору, чи є «пост-скріптуром») твір, адже лютим-березнем дагується видання «Вечірньої години» зі «Звіроловами» [3].

29 вересня 1943 р. І. Багряний подає автобіографію голові Мистецько-літературного Клубу у Львові Г. Лужницькому, в якій згадує про «п'ять років таборів далеких» і про «активне антисоветське спрямування всього мого літературного доробку, як друкованого так, і особливо, не друкованого» [6, с. 589, 590].

А ще – літературно-критичні відгуки про твір, які одразу відрізняють його з жанрового боку, а також – з боку ідеології. У відгуковій Григорія Шевчука (Ю. Шереха) у львівському часописі «Наші дні», опублікованого майже одразу після виходу твору, акцентовано на національно-ідеологічній специфіці твору: «Роман – твір про мистецтво стріляти. Його автор стверджує жанр українського пригодницького роману, українського своїм духом. Усім спрямуванням, усіма ідеями, почуттями, характерами. Цим він творить нове слово в українському літературному процесі. <...> «Тигролови» – коли абстрагуватися від ідеології – типовий західноєвропейський або навіть американський пригодницький роман. Перенесення цього жанру в українську літературу, поєднання його з українською войовничою ідеологією – річ дуже добра і варта наслідування» [17, с. 4–5]. Б. Романенчук також зараховує твір «до категорії пригодницьких, які читається з великим напруженням, але в які не віряться ані за австрійського гроша» [13, с. 88]. В. Черногай виокремлює його з потоку розважально-пригодницьких творів: «... Було б цілком неправильним ставити цей роман поруч інших подібних творів пригодницького жанру. Цей роман І. Багряного має перед ними ту істотну й нестерпну перевагу, що він є епопеєю мужньої боротьби й перемоги нового українства над природою і над його ворогами... твір високопатріотичний, високомистецький по-вселюдському гуманний» [16].

«Вростання» І. Багряного в літературно-мистецький ґрунт Львова не могло відбуватися без знайомства зі самою літературою, зокрема белетристикою. «Тигролови», попри життєвий досвід письменника, не могли вирости на порожньому місці. Припускаємо, що саме пригодницька галицька белетристика стала тим важелем, що допоміг у жанровій організації наявного в І. Багряного матеріалу. Адже критика, загалом націлена на західноєвропейський естетичний вектор, не зауважила присутності «східняцькості» чи «хвилювизму» І. Багряного у творі, як це відбулося

згодом під час перебування письменника на еміграції. Текст органічно вписався у галицький белетристичний дискурс, який з 1930-х рр. змагав до «впровадження ... культу дії та успіху, скерування митців через рецепцію досягнень Європи до торування власних шляхів» [12, с. 142].

Адже у цьому дискурсі парадигма пригодницького роману застосовувалася в інших тематичних романних різновидах (почасти в історичній, а також у військово-стрілецькій, «вістниківській» белетристиці).

Тут треба виокремити історично-пригодницькі повісті Ю. Косача «Сонце в Чигирині» (1934) та «Остання атака поручика Гагенав» (1933), жанровий акцент в оцінці яких критика ставить на слові «пригодницький», а не «історичний» [12, с. 173]. Також «сенсаційні» (тобто пригодницькі) історичні повісті Г. Лужницького (Семена Ордівського) «Багрянний хрест» (1937), «Срібний череп» (1937), «Чорна ігуменя» (1938), у яких інтерпретується епоха української козаччини. Автора називали «першим, хто верстає шлях української сенсаційно-історичної повісті» [1, с. 175]. С. Андрусів виокремлює романістику С. Ордівського («Багрянний хрест») із літературного потоку, адже вона «поєднує історичний, пригодницький та детективний жанр», що є «унікальним не тільки для західноукраїнської літератури 1930-х рр., а й взагалі української прози як такої» [1, с. 175]. У доробку Г. Лужницького вирізняють і «шпигунсько-пригодницькі повісті», друковані під псевдонімом Б. Поляннич, – «Товариші усміху» (1930), «Кімната з одним входом», «Годинник з надбитим склом» (1933), теми для яких автор «брав з підпільного руху в Галичині, окупованій Польщею» [14, с. 242]. Ще: історичний «український готичний роман» Н. Королевої «1313» (1935), історико-авантюрий роман з елементами роману випробування [10, с. 145]. Осібним материком галицької прози була стрілецька проза, що у 20-х рр. проявлялася через ліризовані малофабульні структури та деструктивні психологічні межові стани (повість «Поїзд мерців» Ю. Шкрумеляка, новела-репортаж В. Бобинського, образки зі збірок новел і нарисів О. Бабія «Гнів», «Шукаю людини», безфабульна новела М. Матіїва-Мельника), у 30-х рр. ця тема збагатилася оптимістично-волюнтарським настроєм і – у творах

Р. Купчинського (трилогія «Заметіль»), О. Бабія (повісті «Перші стежі», «Дві сестри», «Останні» – повість з визвольної війни), Ю. Шкрумеляка («Чета крилатих. Дивні пригоди воєнних часів»), І. Зубенка («Фатум»); «актуальними і надалі залишаються пафос героїчного та викривальна спрямованість творів, однак відчуття апокаліпсису, краху поступаються оптимізму, вірі в державницьке майбуття нації» [10, с. 186]. Серед жанрових особливостей стрілецького військового роману Н. Мафтин називає синтез роману виховання, роману випробування, детектива, роману пригод, а також документального роману [10, с. 186–200].

Якщо поглянемо на першу редакцію пригодницький роману І. Багряного, текст «Звіроловів», то побачимо, що змістовим наповненням він тяжіє до екзотичної теми, яку в галицькій белетристиці 1930-х рр. містить проза Н. Королевої, зокрема збірка оповідань і новел «Інакший світ. Екзотичні оповідання», до якої авторка включила «тільки оповідання з чужого життя або з життя українців на чужині» [10, с. 179]. Але в структурі першого видання роману І. Багряного не знайдемо симетричної композиції, побудованої на антитезі світу радянської тюрми та світу українства на далекому Сході, – відсутні перший розділ «Дракон», другий «Світ на колесах», у яких маємо візію тоталітарної системи через алегорії людожера поїзда-дракона, який везе українських політ'язнів і Григорія Многогрішного. Твір розпочинає розділ «Навзаводи з смертю» [3, с. 1–8], у якому образ-деталь екстер'єру провокує персонажа на згадування, через яке включається прийом ретроспективного опису минулого Григорія, і аж тоді читач дізнається, чому чоловік, який бредє тайгою, такий знесилений, голодний, чому відібрав у бурундучка його зимовий запас їжі і цим прирік на голодну смерть безневинну тваринку. Згодом антисвіт проявиться через деталь тайгової газети, у якій Григорій побачить прізвище свого заклятого ворога (розділ «На кішку»). По суті, у першій редакції маємо історію великої героїчної пригоди Григорія Многогрішного в екзотичному просторі, історію його випробування, мандрівки та кохання. Політичний зміст спершу ховається у підтексті, а згодом зринає у сюжеті.

В основі композиції роману І. Багряного – хронотоп дороги, в якій постійно перебуває герой, в якій випробовується його

сміливість жити. На такому ж принципі побудовано стрілецький роман «Козаки в Московії» Ю. Липи [9].

У трилогії «Заметіль» Р. Купчинського військовими курними дорогами іде життєва й духовна ініціація головного героя Петра Зварича» [7], у повісті «Чета крилатих» таку місію покладено на хорунжого Василя Крука, однак у романі присутня іще й детективно-містична лінія, яка змінює реєстр пафосу твору. У романі О. Бабія «Перші стежі» маємо когорту головних персонажів, які випробовуються часом. Це Ліда Садівницька, Данило Косар, Юрко Голуб, Богдан Садівницький, Галя Косар, Василько Маланчин. Вихідці з різних соціальних прошарків переживатимуть «хрестини на вояків» і хрестини на людей. У процесі сюжетної дії з початково позитивних героїв формується пригодницький герой через антитезу героя добра і героя зла (Юрко- Василько) [2]. В І. Багряного ця персонажна антитеза діє на рівні «Многогрішний – Медвин». Споріднює роман І. Багряного зі стрілецькою військово-пригодницькою прозою і спосіб конструювання сюжетного, а з ним і психологічного простору, який існує в координатах межової ситуації, породженої реальністю.

У романі І. Багряного маємо авантюрно-героїчний тип персонажа, його підвищений етос, тобто високий реєстр цінностей, життєвих чеснот, високу національну свідомість, що зближує його із персонажем галицької прози. Можна сказати, що він також діє в «парадигмі реконкїсти» (Н. Мафтин), відвойовуючи не лише власне життя, але й віру, національну правду, свободу, національний світ.

Невипадково образність роману містить потужний історіософський підтекст. Прізвища козацьких ватажків у тексті актуалізують цю добу в свідомості читача, як і твори цієї тематики інших авторів, зокрема роман Ю. Липи «Козаки в Московії». Адже Григорій Многогрішний – це також козак у Московії, але такий, що в пеклі антисвіту знайшов втрачений на великій Україні український рай, взяв його в своє серце і поніс у Манчжурію.

Якщо у стрілецькому романі є хепі-енд, радше, характеру, аніж ситуації, оскільки правда факту детермінувала розв'язання сюжетних ходів, пов'язаних із визвольним рухом, то у «Звіроловах» є і хепі-енд ситуації – «Сміливі завжди мають щастя» – Григорій

із Наталкою переходять кордон і звільняються не лише екзистенційно, але й фізично.

Стрілецька проза представляє і новий погляд на українське жіноцтво, сформований у процесі самої визвольної епопеї і після осмислення причин поразок (повісті І. Зубенка «Отаман Маруся Орлівна», «Бирзюківна», «Леся», Ф. Дудка «Дівчата одчайдушних днів»). Тут «специфіка творення жіночих образів – сильних особистостей, цілісних натур, що підносяться над затхлим світком міщанського благополуччя, готових офірувати своє життя батьківщині» [10, с. 199]. У романі І. Багряного Наталка – екзистенційно і буттєво динамічний персонаж, який також поставлений у межову ситуацію, з якої виходить переможцем.

У «Звіроловах» образ природи, її фауни, наділені сюжетною і психологічною місією, нагадують анімалістичну прозу В. Кархута (збірки «Гомін з-поза нас» (1933), «Поклик вольних» (1934)), популярну в 30-х рр. у Галичині, через біном «людина-звір» [10, с. 209]. Колізії сцен боротьби Наталки з ведмедем, потім двообою Григорія з кішкою, які є метафорами зіткнення характерів, етично й ідейно перегукуються з колізіями протистояння «Сіроманець-Арсен Чорний» у новелі В. Кархута «Сіроманець». У І. Багряного – особливе життя лісу, його повнокровний, психологізований образ розпросторується на окремі розділи – «Осінь у тайзі», «Зима», «В пралісах Сіхоте-Аліня». Пес Заливай має власну сюжетну колізію, як у повістях про собак Д. Лондона та В. Кархута.

Концепт загадки, яку життєво важливо розгадати (пошук Медвіна), зближує «Тигролови» зі сенсаційними повістями С. Ордівського, що також поєднують суспільно-актуальний тематичний пласт із пригодницьким і детективним.

Ю. Лавріненко зазначав, що «Тигролови» зробили велике діло. Вони здерли шкуру зека, оста, «совєтського человека» і показали незламну горду людину, повну життєвої снаги, волі до життя і боротьби» [8, с. 617]. Справді, в образі Григорія Многогрішного заковане незламного, непокірного українця, що має сміливість жити, бути собою. Він – персоніфікація національного історіософського оптимізму.

Той неймовірний успіх, який супроводжує твір, його рецепція у галицькому середовищі, згодом в українській діаспорі, а тепер

і в Україні, засвідчує, що автор успішно «експлуатував» оптимальну для теми белетристичну стратегію. Львівське літературне середовище поч. 40-х рр. посприяло виробленню цієї стратегії. У текстах галицького історичного пригодницького роману, стрілецького військово-пригодницького роману, анімалістично-пригодницької та екзотичної прози варто й пошукувати джерела творчих інтенцій письменника.

Список літератури

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. : монографія / Стефанія Андрусів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000, Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
2. Бабій О. Перші стежі : повість / Олесь Бабій. – Львів: Накладом вид-ва «Червона калина» у Львові, 1931. – 339 с.
3. Багряний І. Звіролови / Іван Багряний // Вечірня година. – Щомісячник. – Краків : Укр. . видавництво, 1944. – Р. 3. – Ч. 2–3 (16–17). – (лют. -берез.). – 63 с.
4. Балаклицький М. «Тигролови» Івана Багряного як український бестселер / Максим Балаклицький // Наукові записки ХДПУ ім. Г. С. Сковороди : Сер. Літературознавство. – 2003. – Вип. 3. – С. 112–116.
5. Критичні статті та рецензії на окремі твори письменника: «Тигролови» // Український письменник і політичний діяч Іван багряний (1906–1963): До 100-річчя від дня народж. : Бібліогр. покажч. – 2-ге вид. / Харк. Держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; Уклад. : Т. О. Сосновська та ін. – Х., 2006. – С. 129–132.
6. Купчинський О., Рудницький Л. П'ятдесят невідомих документів літературно-мистецького Клубу та спілки українських письменників у Львові. 1941–1944 // ЗНТШ. – Т. ССХХІУ. – Праці філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 572–621.
7. Купчинський Р. Заметіль [Трилогія] повістей зі стрілецького життя: [Кн. .] I–III: Курилася доріженька, Перед навалою, У зворах Бескиду. /Вступ. ст., післямова Т. Ю. Салиги. – Львів: Каменяр, 1991. – 17 с., 151 с., 143 с.
8. Лавріненко Ю. Іван Багряний – політичний діяч і письменник // Українське Слово. Хрестоматія української літератури

- та літературної критики ХХ ст: У 3 кн. . – К., 1994. – Кн. 2. – С. 612–617.
9. Липа Ю. Козаки в Московії : роман з ХУІІ століття. – 4-те вид. / Юрій Липа. – К. : Видавництво імені Олени Теліги; журнал «Дніпро», 2000. – 176 с.
 10. Мафтин Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20-30-х років ХХ століття: парадигма реконквісти: монографія / Н. В. Мафтин. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 356 с.
 11. Рейтер О. З Праги до Харбіну / Рейтер О. // Жіноча доля. – 1926. – Ч. 1–2. – С. 18–19; 1930. – Ч. 13. – С. 4; Ч. 16. – С. 11.
 12. Рейтер О. Харбін – Зелений Клин / Рейтер О. // Жіноча доля. – 1930. – Ч. 41. – С. 7; Ч. 50. – С. 7.
 13. Романенчук Б. Багряний І. «Тигролови» / Богдан Романенчук // Літаври. – 1947. – № 4–5. – С. 88.
 14. Романенчук Б. Західноукраїнська література між двома світовими війнами. 1919–1941 роки // Збірник праць на пошану Григорія Ружницького (1903–1990) / Ред. : В. Жила, О. Купчинський. – Львів-Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1996. – С. 232–264. – (ЗНТШ. – Т. ССХІІ. – Праці філологічної секції).
 15. Федунь М. Природа і українці в романі Івана багряного «Тигролови» та Зелений Клин в мемуарних нарисах Галичини першої половини ХХ століття / М. Федунь // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 742. – Сер. «Філологія». – Вип. 48 / Відп ред. Ю. М. Безхутрий. – Харків, 2006. – С. 62–67.
 16. Черногай В. Поема всепереможного оптимізму: [Про роман «Тигролови»] / Василь Черногай // Нові дні. – 1953. – Ч. 41–42. – (черв., лип).
 17. Шевчук Г. Твір про мистецтво стріляти («Звіролови») / Григорій Шевчук // Наші дні. – 1944. – № 4–5.
 18. Шерех Ю. Стили сучасної української літератури на еміграції / Юрій Шерех // Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. – Харків, 1998. – Т. 1. – С. 161–195.